

Bp. 1976. Szépirodalmi K. 557 I.

Nagy Péterrel jó utazni. Szabadító, érdekes, polemikus – és szinte mindig vitára készlet. De mi más lehetne a kritikus feladata (aki nem alkalmi olvasások szülte alkalmi írásait gyűjti össze egy kötetbe), mint az, hogy vitára, azaz továbbgondolkodásra serkentsen.

Alapkérdésekben Nagy Péterrel aligha lehet vitázni; értékrendszere ugyanis rendkívül megbízható, mivel több évszázad és több irodalom alapos, egyes esetekben igen mélyreható ismerője, így a francia XVIII. századé és a magyar, amerikai és francia XX. századé; tehát sohasem téveszti el az arányokat. Ítéleteiben mindig gondosan mérlegel, ha egy íróat vagy kritikust klasszikusnak nevez, akkor sohasem egy nemzeti irodalom vagy egy korszak szemszögéből nevezi annak, hanem több irodalom és több korszak tapasztalatai alapján. Értékrendszere térben és időben egyaránt világirodalmi.

Noha különböző cikkeinek és tanulmányainak terjedelme más és más, és némelyik íróhoz több ízben is visszatér, az utolsó tíz évben Lukács György, Edmund Wilson, Móricz Zsigmond és Georges Steiner voltak legfontosabbak számára. Az első három már évtizedek óta foglalkoztatja. Móricz Zsigmond egykori monográfiáját őszintén igazgatja a nagy író mai tényleges vagy látszólagos népszerűtlensége; Edmund Wilson két drámájával 1958-ban ő fedezte fel a magyar publikumnak, újabban az amerikai író halála alkalmából elsősorban a jelenség foglalkoztatta, és az a szemlélet, amely annyira megtermékenyítette a mai amerikai kritika egyik vonulatát.

Nagy Péter korábban sem térhetett ki Lukács György elől, az elmúlt időszakban elsősorban az érdekelte, hogy mit kapott Lukács a magyar irodalomtól (főként az Ady-indítást elemzi örvendetes módon), és mit adott a magyar irodalomnak (itt elsősorban Szerb Antalra, Bálint Györgyre és a felszabadulás utáni kritikára gyakorolt hatását emlegeti).

Nagy Péter mer kockáztatni. Mert nem volt kockázat nélküli, amikor Georges Steinert habozás nélkül már első könyvei nyomán, Lukács György és Edmund Wilson mellé állította. Ma már aligha kétséges, hogy az utolsó másfél-két évtized egyik legeredetibb, legszellemebb, legelgondokottabb esszéistájára adta a voksát. Az *Útjelző* alapján úgy tűnik, hogy a XX. század

három legfontosabb kritikusa vagy esztétája Nagy Péter számára Lukács, Wilson és Steiner. Mások nyilván más három vagy öt kritikust emelnének ki, de mind a három olyan jelentőségű, olyan nagyságrendű, hogy a vitát feleslegessé teszi, és Nagy Péter példamutatóan magas mércéjét bizonyítják.

Részletkérdésekben viszont annál több vita lehetséges. Nagy Péter megint csak felfedező úton járt, amikor Susan Sontagot bemutatta lelkesen, noha nem fenntartás nélkül. Elemzése egy ponton ellenmondásra készlet. Nagy Péter megjegyzi, hogy Sontag csupán egyetlen marxistáról, Lukács Györgyről ír, és ez kötetében az egyik legfelületebb és legkevésbé jól informált írás, a feladat megoldása inkább lendületes, mintsem elmélyedt: Sontag, jóllehet szorgalmas, sőt szenvedélyes olvasó, a marxizmusról nem elsőkézből, s nem is mindig a legtisztább másodkezezből tájékozódott. Nem hiszem, hogy Sontag Lukács-kritikája megoldható lenne annyival, hogy a magyar filozófust csupán másodkézből ismeri, Sontag ugyanis többek között Edmund Wilson tekintélye ellen is lázad, amikor tagadja azt, hogy Lukács lenne századunk legnagyobb német (!) kritikusa, ő inkább Walter Benjaminra szavaz. Szerinte Lukács ellenszenvét e század legnevesebb íróival szemben nem lehet pusztán a mindenkinél fellelhető kritikai vagy ízlésbeli eltérésnek minősíteni. Sontag Lukács kezdődő amerikai kultuszát éppoly szkeptikusan szemléli, mint a Camus gondolkodói nagyságáról vallott nézeteket.

Amit Nagy Péter Dos Passosról ír – akit a harmincas években József Attila, Sartre és a szovjet kritikusok rendkívül sokra becsültek, és akinek megítélésében Szerb Antal oly nyíltan volt határozatlan, noha inkább „amerikai blöffnek” tekintette – feltehetően jogos. És mégis e kitűnő esszé egy-egy félmondata kifejtetlensége miatt hiányérzetet kelt.

Nagy Péter Dos Passos utolsó évtizedeiről így szól: „legjobb kritikusa, Maxwell Geismar egyetemen kimutatta, a rossz emléké hadügyminiszterben, Forrestalban találja meg emberideálját és eszmei farszát, Rooseveltben pedig a Gonoszt, aki féktelen hatalomvágyában előbb Európát, aztán a világot s benne az Egyesült Államokat kiszolgáltatta a bolsevizmusnak.”

Nagy Péter jellemzése szerint: „a District of Columbia ugyan elutasítja még a fasiszta megoldást (Number One), de éppoly szenvedélyesen a kommunista megoldást is (Adventures of a Young Man), s mindvégig s a legnagyobb szenvedélyességgel támadja a „főellenséget”, a szervezett államhatalmat, konkrétan ekkor a roosevelti politikát s elsősorban a New Deal (The Grand Design).”

Nagy Péter tömörsége miatt a perspektíva eltorzul. Nem Dos Passos volt az egyetlen, aki a New Deal-lel szemben állott. Sokan Amerikában és Európában egyaránt, liberális és baloldali körökben fasisztának vagy félfasisztának tartották a roosevelti megoldást, különösen a kezdeti időszakában, így pl. Csécsy Imre is. Baloldali vagy liberális körökben Rooseveltt gyakran inkább külpolitikája, mint gazdaságpolitikája miatt volt népszerű. Itt jegyzem meg, hogy Wilkie, aki a republikánus párt jelöltje az 1940-es elnökválasztáson, és aki Rooseveltt belpolitikáját hevesen bírálta, a nemzetközi kérdéseket illetően, így például, ami a Szovjetunióval való együttműködést illeti, egyet értett az elnökkel. Amikor Nagy Péter könyvét nyomdába adta, még nem ismerhette George H. Nash *The Conservative Movement in America since 1945* (New York, 1976) című monográfiáját, amely igen nagy anyagon dokumentálja neves konzervatív írók, történészek, gondolkodók, tudósok Rooseveltt-ellenességét. Ami pedig személy szerint Forestalt illeti, semmi kedvem ahhoz, hogy politikáját bármilyen vonatkozásban is védeni próbáljam, de sajnos tudomásul kell venni azt, hogy az öngyilkos hadügyminiszter, naplójának tanulsága alapján, nagyformátumú politikus volt. A rossz emlékű jelző neve mellett azt sugallja, hogy Dos Passos végső eltévedésében egy teljesen jelentéktelen, koncepciótlan politikusra esküdött volna – és ez így nem pontos.

Edmund Wilson, Sontag, Dos Passos mellett Mary McCarthy a negyedik amerikai, akiről Nagy Péter beszél magyarokat, franciákat és angolokat tárgyaló cikkgyűjteményében. És ez nagyon fontos jelenség: fontosabb, mintha külön kötetet szentelne az amerikai irodalomnak vagy kritikának. Az amerikai irodalom és művészet minden népszerűsége ellenére is Magyarországon a szakemberek privilégiuma maradt. Az elmúlt évtizedek nagy kritikussai, többek között azok, akikről Nagy Péter is ír az *Útjelzőben*, Lukács György, Gyergyai Albert, Illés Endre, Kardos László vagy Németh László – az amerikai irodalomról (egy-egy könyv kivételével) nem vettek tudomást.

Nagy Péter egyike azoknak, akik ezt az európai bezárkózottságot és főként Párizsra koncentráltágot Európa és Párizs megtagadása nélkül a leginkább megkérdőjelezzik, és ezt a már régóta felfedezésre váró nagy irodalmat és nagy kultúrát közvetítik.

Az *Útjelző* előlírójában Nagy Péter elmondja kétélyeit azt illetően, hogy ezek az alkalmi írások összeálltak-e egységes köteté.

Nem hiszek az egységes kötetek babonájában. Az olyan kötetekben hiszek, amelyek elég tágasak ahhoz, hogy az olvasót elgondolkoztassák ismereteinek értékéről. Minden propagandánál többet tesz az amerikai irodalom érdekében az a pusztá tény, hogy az alkalmi írások gyűjteményében franciák, angolok és magyarok mellett, öt esszé szól amerikaiakról. Így jelzi, Nagy Péter talán szándékától is függetlenül, hogy kikerülhetetlenek, hiszen a magyar és francia irodalom tudós kutatója került velük szembe. És ebből a szempontból már teljesen mindegy, hogy éppen ez, és nem másik őt, hogy én személy szerint Peter Gay-t, Lionel Trillinget, Jacques Barzunot vagy Robert Alter-t tartom olyan jelentős figurának, mint Sontagot vagy akár Edmund Wilsont. A lényeges az, hogy a kapunyitás ismételt és határozottan megtörtént.

Nagy Péter, aki mindig is szenvedélyesen érdeklődött a dráma iránt, klasszikus és régi magyar művek színpadra állításával is sokat foglalkozik. Keresztury Madách-változtatásait illetően így ír: „Sem magyar, sem idegen szerzőnek nem szabad olyan gondolatokat, tétételeket a szájába adni, amelyek tőle idegenek.” Elvileg teljesen egyetértek Nagy Péterrel, gyakorlatilag azonban kivitelezhetetlennek tartom az igényét. Nincs olyan kritérium, amelynek alapján megnyugtatóan eldönthető lenne, hogy mire is gondolt valójában a szerző, és ugyan ki jogosult arra, hogy magát egy alkotó egyetlen érvényes interpretátorának tekintse. Egyébként Montaigne hű olvasójaként elhiszem, hogy egy műben olyan értékekre is bukkanhatunk, amelyeket a szerző maga nem is sejtett.

A magyar irodalomban sajnos nem szokásos az olyan kritikai antológiáknak az összeállítása, amelyeket a franciák különösen 15–20 év óta kedvelnek: összegyűjtik egy-egy régi vagy modern íróról a legkülönbözőbb, legfontosabb vagy legjellemzőbb méltatásokat; így például külön kötetben adták ki a három évszázados Racine-kritika legjellemzőbb termékeit. És ez alatt a három évszázad alatt hány igazi Racine volt! A kritiku-

sok, mint egy szellemes angol klasszika filológus, Kitto megjegyezte, csak másokról mondják, hogy alá vannak vetve koruknak, saját magukat mindig koron felülieknek vagy koron kívülieknek tekintik. Elvileg, ismétlem, teljesen egyetértek Nagy Péter szenvedélyével és igényével. És külön öröm olvasni, hogy a régi drámák átírásának sikere ellenpróba nélkül semmit sem bizonyít, az ellenpróba pedig az lenne, ha az eredeti szövegeket hasonló kvalitású rendező rendezésében, hasonló kvalitású színészek adnák elő.

Az *Újteljében* Nagy Péter hevesen vitázik a strukturalizmussal, amit szellemesen a pozitívizmushoz hasonlít. Érzékeny ötlet, mert Taine valaha az esztétikát alkalmazott növénytantak nevezte, egyszerűen azért, mert a növénytant tartotta a legezektább tudománynak, és az esztétikai egzaktág igénye már akkor is célképzet volt. A strukturalisták szándéka is az volt, hogy egy más tudomány módszereinek, eredményeinek átvételével tegyék pontosá az esztétikát, az irodalomtudományt, a kritikát.

Strukturalizmusról vagy strukturalizmusokról kell beszélnünk? Ha pusztán Lévi-Strauss módszereinek átvételéről van szó, akkor jogosan csodálkozik Nagy Péter, hogy az *Irodalomtudományi irányzatok a XX. században* című Nyírő Lajos szerkesztette és jobbára az Irodalomtudományi Intézet munkatársai által írt kötetben miért nem szerepel külön tanulmány a strukturalizmusról, amikor az Európa Kiadó közzétette strukturalizmus kötet irodalomtudományi részét az Intézet munkatársai szerkesztették, fordították. Ha viszont a strukturalizmus fedőfogalom, amibe többek közt az orosz formalista iskola vagy a prágai nyelvész kör is beletartozik, akkor meglepődése jogosulatlan. Sohasem tartoztam a strukturalizmus hívei közé, Lévi-Strauss írásából viszont sokat tanultam. A strukturalizmus egy új dogmatizmussal fenyegethet. E módszerek hatására a régmúlt irodalmat mindenesetül a szemétkosárba lehet lőni. Amikor arról olvasok, hogy egy vers annál izgalmasabb, minél nehezebben kitalálható, hogy egyik szó után milyen szó

következik, tehát amikor az irodalmat akaratlannul is a rejtvényvel azonosítják, megborzadok: azok a művek, amelyek létrejöttük az író és az olvasó még közös játékot játszottak, egyszeriben értéktelenné válnak.

A strukturalizmusnak vagy még inkább strukturalizmusoknak azonban igen fontos szerepük is volt. Ezek az új kritikák csak mindig olyankor születtek, amikor új költői vagy irodalmi irányzatok keletkeztek, melyeknek jogosultságát igazolni kellett, és amelyek 'irodalmisága' a régi vagy hagyományos kritika alapján aligha volt bizonyítható. Nyilván nem pusztá véletlen, hogy az orosz futurizmus és az orosz formalista iskola, vagy hogy a francia új regény és a francia strukturalizmus egyidőben születtek, és hogy az amerikai új kritikát Pound és Eliot költészete inspirálta. És nem véletlen az sem, hogy a strukturalizmus vagy strukturalizmusok olyan mohósággal keresték az irodalmiság lényegét, hiszen igazolni kellett például, hogy Majakovszkij verse is műalkotás, nem csupán Nyekraszové vagy Puskiné.

Nagy Péter egyik legizgalmasabb és leginkább távlatot nyitó cikke egy látszólag jelentéktelen könyvismertetés. A *Mindig lesznek Szabó-dezsők?* című recenziójában megjegyzi, hogy azokban az években, amikor Szabó Dezsőről szóló monográfiáját írta, azt hitte, hogy a *Segítség* írója csupán és egyedülállóan magyar jelenség. René Ehni a közelmúltban indult fiatal francia író azonban ebben a hitében megingatta. A példászerű könyvismertetésen túl (mert, hogy hogyan kell recenziót írni, arra Nagy Péter számos szinte modellszerű példát ad, gondoljunk csak arra, ahogy Szentkuthy Maupassant könyvét méltatja) fontos elméleti kérdést vet fel. Ez pedig az, hogy a magyar irodalom specifikusságát az eddigieknél árnyaltabban és sokrétűbben kell jellemezni, és hogy ez a specifikusság nem egyszer és mindenkorra állandó.

Nagy Péterrel jó utazni. Könyvét elolvasva, ahogy egy igazi utazás után, többet tudunk magunkról.

Ferenczi László